

Lausunto

13.12.2022

MV/54/05.01.01/2015 1 (6)

Varsinais-Suomen elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskus
PI 236
20101 TURKU

Viite VARELY/3858/2015

Asia **PORI, Tiloilla 609-464-1-177 Mairea, 609-464-1-178 Havulinna, 609-464-1-193 Isotalo ja 609-464-10-4 Noormarkun ruukki sijaitsevia rakennuksia koskeva rakennussuojeluasia**

Varsinais-Suomen ELY-keskus on ottanut omasta aloitteestaan vireille asian Porin kaupungin tilalla 609-46-1-177 Mairea sijaitsevan rakennuksen Villa Mairea piharakennuksineen ja piha-alueineen, tilalla 609-464-1-178 Havulinna sijaitsevan rakennuksen Havulinna, tilalla 609-464-1-193 Isotalo sijaitsevan rakennuksen Isotalon sekä tilalla 609-464-10-4 Noormarkun ruukki sijaitsevien rakennusten pääkonttorin, sahan ja pajan sekä Havulinna, Isotalon ja pääkonttorin puutarhojen kiinteine rakenteineen suojelemisesta rakennusperinnön suojelemisesta annetun lain (498/2010) mukaisena asiana.

Museovirasto on yhdessä Varsinais-Suomen ELY-keskuksen kanssa irrottanut Villa Mairean käsittelyn omaksi kokonaisuudekseen ja antanut siitä lausunnon 27.10.2017 (Dnro 24/05.01.01/2017).

RUUKIT SUOMESSA

Suomen teollinen kehitys alkoi rautaruukeista, joista ensimmäisiä perustettiin jo 1600-luvulla. Suomalaisten rautaruukkien masuunit käyttivät järvimalmia pitkälle 1800-luvun lopulle, kunnes rautakaivosten rautamalmi syrjäytti sen raudan raaka-aineena. Suomessa ruukkialueita oli pitkälti toista sataa.

Ruukit olivat lähes omavaraisia ja niillä oli tyypillisesti muun muassa oma kirkko, koulu ja lääkäri. Ruukit olivat ikään kuin valtioita valtion sisällä ja niiden yhteiskuntamalli oli hyvin hierarkkinen. Ensin yhteisöt olivat melko pieniä, mutta ajan mittaan ne kasvoivat ja monet niistä muodostivat lopulta monipuolisia yhdyskuntia.

KOHTEEN KUVAUS JA HISTORIA

Noormarkun ruukinalue on edustavimpia ja parhaiten hoidettuja historiallisen rautateollisuuden alueita maassamme. Kokonaisuus muodostuu ruukin toimintaan sekä Antti Ahlströmiin ja hänen perustamaansa yhtiöön liittyneistä rakennuksista ja niiden lähiympäristöstä.

Laajaan ja arkkitehtonisesti korkeatasoiseen kokonaisuuteen kuuluu teollisuustilojen lisäksi työväen asuntoja, kirkko, ruukin kartano ja huviloita ja niihin liittyneitä puistoalueita.

Ahlströmin suku rakennutti reilun 60 vuoden ja kolmen sukupolven aikana ruukkialueelle kolme merkittävää asuinrakennusta, Isotalon, Havulinna ja Villa Mairean sekä runsaasti muita huomattavia rakennuksia, kuten Pääkonttorin, Klubin, työväenasuntoja ja virkailijahuviloita. Ruukin puistolle on antanut muodon puutarha-arkkitehti Bengt Schalin 1910-luvulla. Havulinnaan liittyvän terassoidun puiston on suunnitellut puutarha-arkkitehti Paul Olsson.

Noormarkun kosken sahatoiminnan historia ulottuu 1600-luvun alkuun. Sahaus jatkui koko 1600-luvun. Vanhasahan rinnalle perustettiin 1753 Makkarakosken saha. Everstiluutnantti De Carnell sai 1806 lupakirjan rautatehtaan perustamiseksi Noormarkkuun. Hän rakennutti 1820–22 myös uuden päärakennuksen nykyisen Isotalon ja joen väliin. Porilainen varatuomari K. J. Lönegren osti 1863 Noormarkun kartanon rautatehtaineen ja sahoineen. Hän kunnosti Makkarakosken sahan ja rakensi sen yhteyteen padon. Hän myös päätti purattaa huonoon kuntoon päässeet Vanhasahan. Lönegren rakennutti 1865–66 Makkarakosken sahan viereen yhdistetyn konttori- ja asuinrakennuksen, nykyisen Sahalan.

Lönegren ajautui konkurssiin 1869 ja Antti Ahlström lunasti konkurssihuutokaupassa kohteen. Saha paloi vuonna 1875, ja uuden sahan rakentamiseen ryhdyttiin välittömästi. Valtionagronomi Henry Gibson sai tehtäväkseen laatia suunnitelmat uutta sahaa varten. Saha on kansainvälisessäkin mitassa tänään lajissaan vanhimpia ja parhaiten säilyneitä. Sahaus loppui vuonna 1956 ja myllyn toiminta 1973.

Noormarkun ruukista on paljon lähdekirjallisuutta, joista voi mainita esimerkiksi Lauri Putkosen tekemän alueen *rakennusinventoinnin* sekä Maarit Grahnin väitöskirjan vuodelta 2014 *Perheyhtiö ja paikallisuus. A. Ahlström Osakeyhtiön historian perintö Noormarkussa*.

ISOTALO

Antti Ahlström tilasi uuden päärakennuksen suunnitelmat arkkitehti Evert Lagerspetziltä. Rakennustyöt suoritettiin 1877, mutta rakennus arvokkaine sisutuksineen valmistui vasta syksyllä 1881. Poikkeuksellisen suuri puurakennus edustaa uusrenessanssia. Sisätilojen arkkitehtuuri noudattaa samaa tyyliä.

Kaksikerroksinen hirsinen rakennus on L:n muotoinen ja sen joenpuoleisessa päädyssä kohoaa torni avoimine näköalatasanteineen. Tornin huippu uusittiin jo 1890-luvulla. Keittiösiipi oli aluksi yksikerroksinen. Sisätilojen maalauskoristeluun osallistuivat Salomo Wuorion maalausliikkeen taiteilijat Chorin ja Wetterstrand. Ruokasalin kattoon on maalattu suomalaisten kulttuurihenkilöiden nimiä. Suuren juhlasalin seiniä koristavat kaksoispilasterit. Taloon asennettiin vesijohto 1882 ja sähkövalaistus 1916. Isotalo toimi sekä Ahlströmien kotina että myös yhtiön pääkonttorina aina vuoteen 1916. Rakennus restauroitiin vuonna 1967 arkkitehti Marius af Schulténin suunnitelmien mukaisesti.

Isotalon vieressä on samanikäinen ja tyyliiltään yhdenmukainen lasten leikkimökki sekä puinen talousrakennus. Rakennuksia ympäröi puisto.

Isotalo on Ahlströmin suvun yksityiskäytössä.

HAVULINNA

Havulinna sijaitsee mäntyisellä kukkulalla puiston ympäröimänä. Puutarha-arkkitehti Paul Olsson laati vuonna 1925 suunnitelman puistoksi. Siihen kuuluivat vesialtaat ja terassit pergoloineen. Suunnitelmaa täydennettiin 1946. Vuonna 1957 puutarha-arkkitehti Leif Simberg suunnitteli Havulinna istutuksia.

Antti Ahlström rakennutti Havulinna pojalleen Walter Ahlströmille ja tämän puolisolle Lillille. Suunnitelmat tilattiin vuonna 1899 arkkitehtuuri-toimisto Grahm, Hedman & Wasastjernalta, jossa työstä vastasi ruotsalainen arkkitehti Gustaf Adolf Lindberg. Tilaajan pyynnöstä huvila rakennettiin englantilaiseen tyyliin, mutta sen tornissa on myös

saksalaista vaikutusta. Korkeassa tornissa oli aikoinaan vesisäiliö. Rakennuksen kiinteässä sisustuksessa on sekä jugendin että kansallisromantiikan piirteitä. Kaakeliuunit ovat Turun kaakelitehtaan tuotantoa. Rakennusta on uudistettu 1975–76 (Marius ja Ben af Schulten), 1989–90 (Juhani Pallasmaa) sekä 2000-luvun alussa.

Havulinna on nykyisin koulutus-, edustus- ja majoituskäytössä. Piha-alueella, vesialtaan päässä sijaitsee puinen paviljonkirakennus, mahdollisesti 1920-luvulta. Talouspihaa rajaavat myös klassisistinen entinen talonmiehen rakennus, kolme puista ulkorakennusta sekä leikkimökki. Pergolarakenteen tuntumassa on katettu kaivo. Leikkiviä lapsia esittävä veistos puistossa on Carl Wilhelmsin käsialaa. Alemmalla terassilla on Harry Röneholmin muotoilema aurinkokello vuodelta 1927.

PÄÄKONTTORI

A. Ahlström Osakeyhtiön 1914–15 valmistunut pääkonttori sijaitsee Noormarkunjoen etelärannalla. Piirustukset laati arkkitehti Emil Fabritius. Symmetrinen kaksikerroksinen rakennus on tiiltä ja betonia, klassisistiset julkisivut taidokkaasti piikattua terrastirappausta ja sokkeli ja portaat punertavaa graniittia. Kuparisen vesikaton harjalla on siro, kuparilla vuorattu kellotorni.

Rakennuksen sisätilat ovat säilyneet erityisen hyvin. Kahden kerroksen korkuista jalopuupaneloitua hallia kattaa lasikatto, joka saa valon lanterniinin kautta. Rakennuksessa oli sen valmistuttua calorifermenetelmään perustuva lämmitys, ilmastointi sekä hissi. Pohjakerroksen uima-allas on Suomen vanhimpia. Ylimmässä kerroksessa sijaitsee vierashuoneisto.

Rakennukseen liittyy puutarhaan avautuva avoin terassi. Jokirannan puolella on kivimuurein tuettu terassi rantaan johtavine portaineen. Puutarhan suunnittelusta vastasi Bengt Schalin. Ankan aksiaalisella, geometrisella puutarhalla luotiin yhteys veljekset Thomén piirtämiin virkailijavilloihin. Kokonaisuuteen kuulu suihkukaivo altaineen. Pääsisäänkäynti konttoriin käy idänpuoleisen lehmuskujanteen kautta. Puistoa on myöhemmin muutettu useaan otteeseen: 1949 (Erik Sommerschild), 1957 (Leif Simberg) ja 1958 (Paul Olssonin toimisto).

MAKKARAKOSKEN SAHA

Makkarakosken saha sijaitsee keskeisellä paikalla Noormarkun ruukkialueella. Kosken toisella rannalla ovat vanha voimalaitos ja vasarapaja. Kosken ylittää patosilta. Sahan suunnitteli valtionagronomi Harry Gibson. Saha valmistui vuonna 1875. Sen rakentamiseen käytettiin 164 veistettyä juurakkoa, joiden avulla saatiin joustava, vesipyörän liikkeen aiheuttaman suuren rasituksen kestävä rakenne. Perinteistä saharakentamista edustavat juurakkotukien, hirsirakenteen ja lautavuorauksen ohella moniruutuiset ikkunat ja punamultaus.

Sahasalin täydellisenä säilynyt varustus on historiallisesti erittäin arvokas. Vanhempi kehäsahapari on asennettu 1882. Kaksiraamisen sahan koneisto tilattiin Tammerfors Linne och Jernmanufakturilta (myöh. Tampella), vuonna 1882 valmistuneet raamisahat (nrot 5 ja 6) olivat ensin käytössä Kauttuan ruukilla ja siirrettiin Noormarkkuun 1886. Sahan käyttövoimana oli vuodesta 1900 höyry ja vuodesta 1914 lähtien sähkö. Myös alakerran voimansiirtolaitteisto on säilynyt.

Noormarkun saharakennus on teollisuushistoriansa, rakennustapansa, teknisen varustuksensa ja miljöönsä vuoksi kansainvälisestikin huomattava teollisuusmuistomerkki. Sen lisäksi on suurista teollisista vesisahoista säilynyt Suomessa vain Strömforsin ruukinsaha Ruotsinpyhtäällä.

Vanhan vesirattaan paikalle asennettiin 1919 mylly. Myllyn koneisto uusittiin 1949 ja sen toiminta jatkui vuoteen 1973. Sahaus oli loppunut 1956.

VASARAPAJA

Kosken tuntumassa sijaitsee vasarapaja, joka valmistui 1894 vanhan, palaneen rakennuksen tilalle. Vasarapaja muurattiin säännöllisistä graniittilohkareista ja päätyjen osalta punatiilestä. Päädyissä on pyöreät, valurautapuitteiset ruusuikkunat. Raudanjalostus Noormarkussa päättyi 1920. Pajan sisätiloissa on säilynyt kankivasaran lisäksi muita raudanjalostukseen ja A. Ahlström Oy:n teolliseen toimintaan liittyneitä koneita ja esineitä. Pajan toiseen kerrokseen on 1997 sijoitettu Voyage-näyttely, joka esittelee yhtiön historiaa.

KAAVA- JA SUOJELUTILANNE

Noormarkun ruukin ja Ahlström-yhtiön rakennukset muodostavat valtakunnallisesti merkittävän rakennetun kulttuuriympäristön (RKY2009).

Satakunnan maakuntakaavassa (vahvistettu 30.11.2011) alueella on seuraavat merkinnät:

-S Suojelualue

-*punainen ympyrä ja kk1* Kaupunkikehittämisen kohdevyöhyke, Kokemäenjoenlaakso

-*vihreä ympyrä ja mv2* Matkailun kehittämisen vyöhyke. Kulttuuri ja maisemamatkailun vyöhyke.

-*kh1 ja viivoitus* Suunnittelumääräys: *Alueen yksityiskohtaisemmassa suunnittelussa on otettava huomioon alueen kokonaisuus, erityispiirteet ja ominaisuus siten, että edistetään niihin liittyvien arvojen säilymistä ja kehittämistä mukaan lukien avoimet viljelyalueet. Kaikista aluetta tai kohdetta koskevista suunnitelmista ja hankkeista, jotka oleellisesti muuttavat vallitsevia olosuhteita, tulee museoviranomaiselle varata mahdollisuus lausunnon antamiseen. Kohteen ja siihen olennaisesti kuuluvan lähiympäristön suunnittelussa on otettava huomioon kohteen kulttuuri-, maisema-, luonto- ja ympäristöarvot sekä huolehdittava, ettei toimenpiteillä ja hankkeilla vaaranneta tai heikennetä edellä mainittujen arvojen säilymistä.*

Oikeusvaikutteisessa Noormarkku-Toukari osayleiskaavassa (11.11.2015) alueeseen kohdistuu seuraavia merkintöjä:

-*PKA/s*. Yritysten ja palvelujen, hallinnon ja asumisen alue. Alueen ympäristö säilytetään.

-*kh1 ja katkoviivoitus*. Valtakunnallisesti ja maakunnallisesti merkittävä kulttuuriympäristö ja maisema.

-*map*. Maisemallisesti arvokas peltoalue

-*a/s*. Asumisen ja luovien toimintojen alue. Alueen ympäristö säilytetään.

Täydennysrakentaminen tehdään ympäristön ehdolla.

-*v/s*. Suojeltu puutarha tai puukuja

-*pk/s*. Yksityisten palvelujen ja hallinnon alue. Täydennysrakentaminen tehdään suojellun ympäristön ehdoilla.

Lisäksi alueella on osayleiskaavassa kohdemerkintöjä Isotalon (453), Havulinnan (446) ja pääkonttorin (402) ja sahan, voimalaitoksen ja pajan (584) sekä Villa Mairean (628) osalta määräyksellä *Suojeltu rakennus ja pihapiiri* sekä katkoviivoitettu *luo* -merkintä (Luonnon monimuotisuuden kannalta erityisen tärkeä alue).

Alue ei ole asemakaavoitettu.

KULTTUURIHISTORIALLINEN MERKITYS

Noormarkun ruukki, sen usean sukupolven patruunoiden asuinrakennukset puutarhoineen, yhtiön pääkonttori ja saha muodostavat kansainvälisestikin arvokkaan kulttuurihistoriallisen ja rakennustaiteellisen kokonaisuuden. Suomen mittakaavassa alue on ainutlaatuinen.

Noormarkun ruukin alue ja sen rakennukset täyttävät lähes jokaisen rakennusperintölain 8 §:n momentin:

Kokonaisuudella on lain tarkoittamaa valtakunnallista merkitystä harvinaisuuden (1 mom., harvinaisuus) kannalta, ruukkikokonaisuus on Suomessa ainutlaatuinen.

Ruukinalue on edustavimpia historiallisen rautateollisuuden alueita maassamme. Sen rakennukset edustavat eri tyyliuuntien ja aikakausiensa parhaimmistoa (3 mom. edustavuus).

Noormarkun ruukkialueen rakennukset ovat säilyneet erinomaisesti alkuperäisessä asussaan (4 mom. alkuperäisyys).

Kokonaisuus kertoo Suomen teollistumisen vaiheista (5 mom, historiallinen todistusvoima).

Kohde on edustava, ainutlaatuinen ja harvinainen, siellä ovat eri aikakausien rakentamis- ja tyyliuuntaukset nähtävissä. Rakennukset ovat säilyneet erittäin hyvässä kunnossa ja niiden historiallinen todistusvoima on suuri.

Alueen rakennukset ovat kokonaistaideteoksia omilta aikakausiltaan, ja yhdessä ne kertovat suomalaisesta teollisuus- ja arkkitehtuurihistoriasta.

On huomattavaa, että yhtiön omistajat eli Ahlströmin suku ovat olleet sitoutuneita huolehtimaan kulttuuriperinnöstä, joka on ollut suvun hallussa jo 1870-luvulta saakka.

SUOJELUN TARVE JA EHDOTUS SEN KOHDENTUMISESTA

Suojelun tarve kohdistuu rakennuksissa niiden ulkoasuun (seinät, katot, ikkunat, ovet, sisäänkäynnit portaineen), tilajakoon, rakenteisiin ja alkuperäisiin lattioihin. Rakennukset ovat kokonaistaideteoksia, ja myös niiden sisätilat ovat kiistämättömän arvokkaat. Puutarhoissa ja puistoissa suojelun tarve kohdistuu alkuperäisen puutarhaidean säilyttämiseen rakenteineen.

Sisätilojen suojeleminen kohdistuu rakennusten tilajärjestyksen lisäksi eri tilojen kiinteään sisustukseen (ovat, listoitukset, portaikot kaiteineen, paneloinnit, seinä- ja kattomaalaukset, kangastapetit, pylvää, parketit, lattiamateriaalit, tulisijat, kaakeloinnit ja allasosaston seinämateriaalit). Lisäksi on huomattava, että jokaisessa rakennuksessa on alkuperäisiä, osin varsin kiinteästi asennettuja kattovalaisimia ja seinälampetteja, jotka ovat tärkeä osa sisätiloja ja joiden on suotavaa säilyä.

Alla on listattu pääpiirteissään suojeltavat tilat rakennuksittain kohdekäynnin 9.10.2020 huomioiden pohjalta.

Pääkonttorin tilasarja (pääjohtajan huone, sihteerin huone, hallituksen huone), lattiapinnat, kiinteät hyllyt, käytävä-, eteis-, aula- ja hallitilat, aulaa kiertävä parvi, porrashuoneet, hissi, kasettikatto. Pohjakerroksen kylpylä allasosaston seinälevyineen, tilajärjestys (vierashuoneet, neuvotteluhuone).

Isotalon pääsisäänkäynti, portaikot, seinä- ja kattomaalaukset, keskushalli kaidarakenteineen, tulisijat, rintapaneelit, käytävät, tilajako, kattokasetoinnit, alkuperäiset linoleum- ja kokolattiamatot.

Havulinna tilajako, pääsisäänkäynti (tuulikaappi, eteinen, naulakotila ja wc) ja sen tiililattia, aula portaikkoineen, kaidarakennelmineen ja urkuineen, ovien pielirakenteet maalauksineen, tulisijat, kattomaalaukset, rintapaneelit, kellaritilojen holvatut huoneet, portaikot kaiteineen.

Makkarakosken sahan osalta suojeleminen kohdistuu rakennuksen ulkoasuun lisäksi erittäin hienosti säilyneeseen sahan varustukseen.

EHDOTUS SUOJELUMÄÄRÄYKSIKSI

1. Rakennuksia puutarhoineen ja ympäristöineen on hoidettava ja käytettävä siten, ettei niiden kulttuurihistoriallinen arvo heikenny. Korjaus- ja muutostöiden tulee perustua kohteen historian, alkuperäistoteutuksen, muutosvaiheiden ja säilyneisyyden hyvään tuntemukseen.
2. Rakennusten ulkoasu, rakennusrunko, keskeiset sisätilat ja kiinteä sisustus on säilytettävä ”suojelun kohdentumisessa” määritellyn mukaisesti.
3. Korjaamisen lähtökohtana on suojeltujen rakenteiden, rakennusosien, materiaalien ja pintojen säilyminen. Korjauskelvottomat rakennusosat voidaan uusia alkuperäistä toteutusta vastaten. Mikäli rakennusosia on aiemmin uusittu tästä poiketen, on ne viimeistään elinkaarensa päässä uusittava rakennuksen ominaispiirteisiin soveltuvalla tavalla.
4. Rakennus- ja talotekniset sekä käyttötarkoituksen edellyttämät muutokset on sovitettava rakennusten arkkitehtuuriin ja muihin ominaispiirteisiin.
5. Rakennusten korjaus- ja muutostöissä on kuultava Museovirastoa, joka myös antaa ohjeita suojelumääräysten soveltamisesta.

Pääjohtaja

Tiina Merisalo

Intendentti

Kaija Kiiveri-Hakkarainen

Tiedoksi Porin kaupunki/Satakunnan Museo